

УДК 371.132

А. М. ГОРЯНСЬКА

м. Ніжин

pesotskie@mail.ru

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті викладено результати дослідження розвитку когнітивного компонента толерантності майбутніх вчителів-гуманітаріїв, що проводилося на базі НДУ імені Миколи Гоголя. Гностична складова когнітивного компонента толерантності вивчалася за допомогою спеціально розробленої для цього анкети. Отримані дані засвідчили, що загалом студенти позитивно сприймають ідею толерантності, визнають її актуальність, бажають підвищити свою компетентність у цій сфері, однак вони майже не орієнтуються у проблемному полі толерантності. Діагностика умонастроїв особистості, які утворюються у зв'язку з певними ідейними установками і визначають спосіб сприйняття й оцінки людиною її оточення, показала, що вони відзначаються підвищеним рівнем егоцентризму, інтолерантності в судженнях та спрощеним, стереотипним розумінням індивідуальності іншої людини. Усе це заважає процесу реалістичного усвідомлення і прийняття відмінностей та індивідуальності іншого та вимагає цілеспрямованої роботи з розвитку когнітивного компонента толерантності.

Ключові слова: проблемна толерантність, структура толерантності, когнітивний компонент, гностична (вербальна) складова, умонастрій.

У структурі толерантності майбутніх вчителів ми виділяємо чотири компоненти: диспозиційний, когнітивний, емоційно-вольовий та поведінковий. Це цілісне утворення має свою логіку, що виявляється у складних взаємозв'язках і взаємовпливах його компонентів. Диспозиційний компонент є її ціннісно-сисловою, мотиваційною складовою, а інші – операціональною (знання, уміння та здібності). Когнітивний компонент толерантності полягає у сприйнятті, усвідомленні, розумінні й прийнятті людиною складності, багатомірності як життєвої реальності взагалі, так і варіативності її сприйняття, розуміння й оцінювання різними людьми, а також відносності, неповноти й суб'єктивності власних уявлень і своєї картини світу. Таке світобачення стає можливим лише за наявності рефлексивної свідомості та діалектичного мислення, що інтенсивно формуються у студентський період життя особистості під впливом навчально-професійної діяльності. Як зазначає Г. Бардієр, у свідомості студентів домінують процеси соціального пізнання, тому в цій віковій групі когнітивний компонент, як і диспозиційний, також набуває ознак провідного, тобто такого, що значною

мірою визначає подальший розвиток толерантності [1]. Цей компонент представлений інтелектуальними та соціально-перцептивними складовими – це відкритість досвіду, когнітивна складність, ментальна гнучкість та флексибільність мислення на противагу ригідності, критичність мислення, умонастрої.

Відкритість досвіду дає змогу суб'єкту нормально ставитися до суперечностей та реалістичніше сприймати нових людей, ситуації і проблеми, поступово приходять до суб'єкта у безпечній атмосфері взаємовідносин та в наслідок усвідомлення своїх почуттів [5].

Ментальна гнучкість толерантної особистості виявляється в тому, що для неї є неприйнятною дихотомічна логіка. На думку Г. Олпорта, така людина навряд чи погодиться з тим, що існує лише два типи людей – «сильні і слабкі», або що «є лише один правильний спосіб робити що-небудь». Вона не ділить навколишню дійсність на «правильну» і «неправильну», для неї мають значення і відтінки сірого [3, 17]. Ці положення знаходять своє підтвердження і в пізніших дослідженнях. За О. Кузьміною [2], менше піддаються фрустрації люди з високим рівнем інтелекту, флексибільністю мислення (уміння швидко

знаходити головне і переключатися в ситуації прийняття рішення), зі сформованою установкою діяти відповідно з правилами етики. Як правило, це незалежні, упевнені в собі особи з позитивним ставленням до інших, високою самооцінкою з фактору свободи, високим життєвим тонусом.

В. Попков та А. Коржуєв розглядають толерантність як невід'ємну характеристику критичного стилю мислення. На їх думку, вона виявляє ту його особливість, що характеризується словами «зваженість суджень», «всебічний багатоплановий аналіз», «ретельна експертиза», «неспішність висновків і суджень» і т.п. [4]. Когнітивний компонент толерантності також включає в себе й гностичну (вербальну) складову. Це відповідна поінформованість, обізнаність, яка включає в себе знання людини про принципи толерантності й відповідну поведінку, її переваги; уявлення про прийоми, способи та стратегії толерантної взаємодії; усвідомлене бажання відповідати зразкам толерантної поведінки (вмотивованість).

Розглянемо психологічні особливості розвитку когнітивного компонента майбутніх вчителів. Когнітивний компонент толерантності передбачає, з одного боку, широту поглядів, розуміння і прийняття іншої точки зору, а з іншого (гностична або вербальна складова), – сформованість системи знань та уявлень про толерантність, ідеї діалогічної комунікації, роль і значення відмінностей між людьми для розвитку соціуму, права і свободи людини, справедливості і соціальну згоду, засоби ненасильницького впливу і вирішення конфліктів, особливості толерантної поведінки, специфіку толерантності педагога тощо.

З огляду на це важливо дослідити поінформованість студентів про сутнісні ознаки толерантності, їх уявлення про якості та специфіку поведінки толерантної особистості, міру усвідомлення актуальності ідей толерантності для себе, суспільного життя та для сучасної школи зокрема.

З метою дослідження психологічних особливостей гностичної складової когнітивного компонента толерантності було проведено анкетування «Що таке толерантність?». Зага-

льна вибірка склала 133 особи: 46 студентів I курсу, 44 студенти II–III курсів та 43 студенти IV–V курсів. Текст анкети містить 9 питань відкритого і закритого характеру.

Перше питання стосувалося особливостей розуміння студентами змісту поняття «толерантність». Для цього студентам пропонувався дати свій варіант визначення толерантності. Аналіз відповідей усієї вибірки виявив 57 одиниць (варіантів) розуміння поняття «толерантність» (табл. 3.1, додаток 3). Більшість з них були об'єднані у групи за спільними ознаками. 50% респондентів розуміють толерантність як певний різновид ставлення до іншого. Найпоширенішим варіантом є «поважаче та ввічливе ставлення». У порядку зменшення частоти відповідей, студенти також називають: виховане, доброзичливе ставлення, ставлення до людей (без конкретної його характеристики), адекватне, рівноправне, лояльне, співчутливе, терпиме, добросовісне, стримане, гуманне тощо. Найбільша кількість відповідей у цій групі належить студентам першого курсу, які особливо акцентують увагу на «ввічливому ставленні». 23% респондентів розуміють толерантність як уміння або як здатність. Серед умінь, що вказуються частіше за інші, виділяються: «здатність сприймати інформацію без агресії», «здатність прийняти думку інших», «уміння приймати рішення без конфлікту». Більше половини відповідей належать студентам II–III курсів. 15% складають студенти, що вбачають у толерантності певну рису чи особистісну якість. За популярністю на усіх курсах не знає собі рівних «вихованість». Найменшу групу характеристик (9%) складають такі визначення толерантності, що досить близько наближаються до її справжньої суті: повага до думки інших, позитивне сприйняття людей такими, якими вони є, терпіння, визнання і розуміння чужої думки, взаємоповага. Як правило, ці визначення майже не повторюються, окрім варіанту «взаєморозуміння». Таким чином, студенти загалом правильно вказують на окремі ознаки і якості толерантності, але при цьому простежується тенденція дещо спрощеного її розуміння, що здебільшого зводиться до ознак вихованості. Цілісне, синтетичне уявлення

про толерантність як інтегративну якість особистості майже відсутне.

Друге питання з'ясовувало особливості уявлень студентів про толерантну особистість та її якості. Спочатку вони мали зазначити найголовнішу якість толерантної людини. У підсумку виділено 38 варіантів відповідей (табл. 3.2, додаток 3). 10 студентів (2 студенти I курсу, 3 студенти II-III курсів та 5 студентів IV-V курсів) узагалі не відповіли на це питання. Результати розподілилися наступним чином: 20% студентів вважають, що найголовнішою якістю толерантної особистості є вихованість, 15% – ввічливість та 12% – повага (зауважимо, що це ключове слово у більшості наукових визначень толерантності). Інші якості, порівняно з вищезазначеними, зустрічаються набагато рідше (табл. 3.3, додаток 3). Серед них студенти вказують на доброзичливість, доброту та порядність (по 4% кожна), а також – справедливість, стриманість, терпимість та чесність (по 3%). Тож семантичне поле толерантності, окреслене студентами, виявилось доволі широким і розмитим, а зазначені якості здебільшого позитивні. Аналіз по курсам виявив більшу однаковість у визначенні головної якості толерантності у студентів I курсу (11 варіантів з 38-ми), а найбільшу кількість варіантів констатовано у студентів II-III курсів (26 з 38-ми).

Далі студентам пропонувалося вказати інші важливі якості (від трьох до шести), що притаманні толерантній особистості. При загальному підрахунку з 351 вказаних якостей було виділено 66 груп. Зазначимо, що найбільше відповідей на питання (147) зафіксовано у студентів I курсу (кожен студент називав у середньому по 3,2 якості), за ними йдуть студенти IV-V курсів (108 відповідей, у середньому 2,5), студенти II-III курсів зазначили найменшу кількість якостей із запропонованих шести і разом дали 96 відповідей (у середньому 2,18). Риси толерантної особистості очима студентів розташовуються у порядку зменшення частоти відповідей: ввічливість, доброта, вихованість, повага, чесність, доброзичливість, щирість, розуміння, співчуття, порядність, стриманість, взаємовиручка, терпимість, комунікабельність, розумність, освіченість, справедливість, уважне

слухання іншого, врівноваженість, спокійність. Показово, що у переліку якостей переважають соціально-психологічні властивості, що притаманні адаптивній толерантності (особливо це характерно для першокурсників): ввічливість, вихованість, порядність, комунікабельність, освіченість. Це пояснюється намаганням уникати конфліктів, не порушувати норми людського співіснування, зберігати позитивні стосунки з оточенням. Досить часто зустрічаються такі морально-психологічні якості, як доброта, доброзичливість, співчуття, взаємовиручка тощо. Вони є показниками природної (безконфліктної) толерантності, свідчать про відсутність негативної реакції та спрямовані на пошук ідентичності, орієнтовані на подібність (довіра і співробітництво). Характеристики проблемної толерантності, сутність якої полягає у стримуванні негативної реакції (стриманість, терпимість, врівноваженість, спокійність), зустрічаються значно рідше. На нашу думку, це свідчить про недостатнє усвідомлення та відсутність особистого досвіду у подоланні проблеми толерантності як важкої духовної роботи, що передбачає стриманість, готовність перетерплювати інакшість іншого та використовувати найменші можливості для розширення зони взаємодії з ним через встановлення деяких загальних правил (взаємоповага, розуміння, чесність, справедливість, однорівневість позицій у спілкуванні), які покликані зробити толерантність конструктивною.

У третьому питанні перевірялася обізнаність респондентів з етичною та соціально-політичною сферами толерантності. Студентам ставилося завдання вказати прізвища відомих людей, що розвивали ідеї толерантності та утверджували їх на власному прикладі. Аналіз показав, що студенти досить поверхово орієнтуються в персоналіях, які уособлюють філософію і практику толерантності: Перший курс – М. Вовчок, Ф. Кафка, Стефанович, Марія Тереза, Ісус Христос, Т. Шевченко. Середні курси – М.-Л. Кінг, Т. Шевченко, Л. Костенко, Л. Українка, Б. Обама, А. Лінкольн. Старші курси – діячі епохи Відродження, В. Сухомлинський. З усього списку безпосереднє відношення до питання мають

постаті Ісуса Христа, Марії Терези, М.-Л. Кінга, які уособлюють релігійне крило християнської терпимості й ненасильства, та В. Сухомлинський – гуманістично орієнтована педагогічна толерантність. Також мало обізнані студенти і з літературними джерелами, у яких висвітлюються ідеї толерантності. Студенти I курсу назвали Біблію, «Перехресні стежки» І. Франка, «Чума» А. Камю, «Вершники» Ю. Яновського, «Ти знаєш, що ти людина» В. Симоненка, твори світової та української літератури, «Етику». Студенти II–III курсів «Злочин і кара» Ф. Кафки, «Коли ти поруч» С. Талана, «Заводной апельсин», «Кайдашева сім'я», «Психологія», Біблія. Студенти IV–V курсів – «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинського, «Психологія», літературні твори, класичні твори, «Війна і мир» Л. Толстого. У наведеному списку переважають художні твори, в яких тема толерантності (терпимості) не є центральною (винятком є сюжетна лінія Платона Каратаєва, що втілює ідею Л. Толстого про непротивлення злу), та посилення на підручники з етики й психології, Біблію, в яких міститься відповідна інформація. Впадає в око відсутність джерел етико-філософського та політично-правового спрямування (наприклад, декларацій про права людини тощо). Позитивно, що вказується твір В. Сухомлинського, але праці та персоналії інших видатних гуманістично орієнтованих філософів, реформаторів, педагогів і психологів студентами не згадуються.

Четверте питання стосувалося проблеми визначення меж толерантності. Аналіз відповідей виявив наступне. Серед студентів I курсу спробували сформулювати відповідь 63% досліджуваних. Інші ж визнали, що вони не знають, у чому полягає ця проблема. Відповіді, які дали першокурсники, торкаються аспектів, які напряму не стосуються цієї проблеми. Так, більшість студентів вважає, що проблема полягає у недостатній толерантності та гуманності більшості людей, а також у тому, що люди не знають, що це таке. Серед студентів II–III курсів сформулювали свою думку 52%. Вони вказали, що проблема меж толерантності полягає у тому, що люди недостатньо толерантні одне до одного, а також, що вирішення проблеми – у вихованні толе-

рантності. Лише одна відповідь виділяється з загального тла: «Це сучасна проблема соціуму», проте її автор суті проблеми не розкриває. Серед студентів IV–V курсів сформулювали свою думку 37% респондентів, але лише один з них зумів близько підійти до психологічної суті проблеми, написавши: «коли ти проявляєш толерантність до іншої людини, то можеш не помітити, що вже не є сам собою». Інші відповіді містять варіації думки про те, що люди недостатньо толерантні одне до одного. Тільки одна відповідь: «У тому, що під толерантністю кожен розуміє своє» вказує на розуміння суб'єктивного аспекта цієї проблеми. Таким чином, отримані дані з першого блоку анкети підтверджують необхідність цілеспрямованої роботи з засвоєння студентами понятійного та проблемного поля толерантності, усвідомлення її цінності, складності й колізійності, гуманістичного потенціалу та професійної значущості.

Другий блок анкети містив запитання, спрямовані на вивчення особливостей оцінювання студентами актуальності проблеми толерантності. Їм також пропонувалося оцінити рівень власної толерантності та бажання підвищити свою компетентність у цій сфері. Перше питання цього блоку було спрямоване на з'ясування поглядів студентів щодо актуальності толерантності для життя людини загалом. Варіанти відповідей пропонувалися наступні: А – «дуже важливо, головне на сьогоднішній момент»; Б – «важливо поряд з іншими проблемами сьогодні»; В – «у принципі важливо, але є й інші проблеми»; Г – «є багато інших проблем і це не найголовніша». Аналіз показав, що найвище оцінюють актуальність толерантності студенти I курсу: 13% вважають, що це головне на даний момент (варіант А) та 59% – важливо поряд з іншими проблемами сьогодні (варіант Б). Ймовірно, що першокурсники, адаптуючись до нових умов, з одного боку, самі гостро потребують толерантного ставлення, а з іншого, можуть виявляти конформну схильність до соціально бажаних відповідей. Студенти II–III курсів також показали значний відсоток (66%) виборів варіанту Б («важливо поряд з іншими проблемами сьогодні»), а от варіант А («дуже важливо, головне на сьогоднішній момент») – найменше.

нішній момент») у них зустрічається найменше (2%). Серед них, порівняно з іншими курсами, виявився найбільший відсоток тих, хто не схильний особливо виділяти значення толерантності серед інших актуальних проблем сьогодення. Так варіант В («у принципі важливо, але є й інші проблеми») вибрало 30% студентів II–III курсів (студентів I курсів – 23% та студентів IV–V курсів 28%). Варіант Г («є багато інших проблем і це не найголовніша») обрало 4% студентів II–III курсів, 2% студентів IV–V курсів та жоден з першокурсників.

На питання про актуальність толерантності у сучасній школі виявлені схожі тенденції. Варіанти відповідей пропонувалися наступні: А – «дуже важливо, головне на сьогоднішній момент»; Б – «важливо поряд з іншими проблемами у сучасній школі»; В – «у принципі важливо, але у школі є й інші проблеми»; Г – «є багато інших проблем і це не найголовніша». Так, переважна більшість студентів I курсу обрала перші дві відповіді (А – «дуже важливо, головне на сьогоднішній момент» та Б – «важливо поряд з іншими проблемами у сучасній школі») 24% та 61% відповідно. Студенти IV–V курсів виявили найбільшу поміркованість щодо завищення актуальності толерантності (варіант А обрало 14%), але в переважній більшості віддали перевагу варіанту Б (70%), що свідчить про наявність актуального досвіду, набутого під час проходження педагогічних практик. Більшість студентів II–III курсів також обрала варіанти відповідей А (20%) та Б (52%). Разом з тим, варіантів В («у принципі важливо, але у школі є й інші проблеми») та Г («є багато інших проблем і це не найголовніша») у них найбільше серед усієї вибірки (27% та 5% відповідно). Приблизно третина студентів II–III курсів особливо не переймаються проблемою толерантності у житті сучасної школи.

Схожа ситуація простежується також і в оцінці студентами свого рівня толерантності. Для цього їм пропонувалося обрати відповідь з таких варіантів: А – «ви дуже толерантна людина»; Б – «ви швидше толерантна, ніж інтолерантна»; В – «ви приблизно рівною мірою здатні проявляти як толерантні так і інтолерантні тенденції у поведінці»; Г – «ви частіше за все проявляєте інтолерантні тенден-

ції у своїх реакціях». З усієї вибірки лише серед студентів першого курсу знайшлися ті, хто найвище оцінив власний рівень толерантності (варіант А обрало 2%). Вищу за середню оцінку власної толерантності (варіант Б) дало 57% першокурсників, поступившись тільки IV–V курсам (67%). На II–III курсах свій рівень толерантності вважають вище за середній 50% студентів. Посередню оцінку рівню власної толерантності (варіант В) дали 48% студентів II–III курсів. Серед студентів I курсів середній рівень толерантності визнали у себе 41% студентів, а серед студентів IV–V курсів – 37%. Серед усієї вибірки варіант Г обрало лише 2% студентів II–III курсів, оцінюючи рівень своєї толерантності як низький. Зазначимо, що загалом студентам усіх курсів притаманно переоцінювати рівень власної толерантності.

Останнє питання анкети мало з'ясувати міру прагнення студентами підвищити рівень власної компетентності з вирішення проблеми толерантності. Пропонувалися наступні варіанти відповідей: А – «так, це для мене є актуальним»; Б – «так, для загальної ерудиції»; В – «такої потреби не виникає»; Г – «чесно кажучи, мені байдуже». Аналіз показує, що більшість студентів загалом виявили бажання підвищити свій рівень компетентності. Проте на особисту актуальність та важливість цього питання (варіант А) вказало тільки 15% студентів I курсу та по 9% студентів II–III та IV–V курсів. Варіанту Б віддали перевагу більше половини студентів I курсів (56%) та студентів II–III курсів (56%) і найбільше (65%) студентів IV–V курсів. Однак є достатньо великий відсоток студентів, у яких не виникає потреби підвищувати рівень своєї компетентності (варіант В) – (26% студентів I курсу, 20% студентів II–III курсів та 26% студентів IV–V курсів). Найбільше студентів, що відверто байдуже ставляться до підвищення своєї компетенції (варіант Г), виявлено серед студентів II–III курсів (15%). Найменша кількість таких студентів (2%) серед першокурсників, і 5% серед студентів IV–V курсів.

Таким чином, дослідження гностичної складової когнітивного компонента толерантності у студентів – майбутніх вчителів

виявило ряд особливостей: загалом студенти позитивно сприймають ідею толерантності, визнають її актуальність для людей взагалі та школи зокрема, дещо переоцінюють свою власну толерантність, не проти підвищити свою компетентність. Їхня обізнаність з теорією і практикою толерантності обмежується знанням деяких загальних положень та нечіткими уявленнями, які здебільшого мають лише побіжний зв'язок з розумінням суті толерантності. Інформація з проблематики толерантності, яку вони отримують з різних предметів гуманітарного циклу, є розпорошеною та не систематизованою. Майже відсутнє уявлення про колізійність, суперечливість внутрішньої і зовнішньої толерантності суб'єкта (визначення меж толерантності). Особистий досвід у цій сфері незначний, тому відіграє малопомітну роль і не рефлексується.

Когнітивний компонент толерантності також включає особливі види стійкого настрою або почуттів – умонастроїв, які утворюються у зв'язку з певними ідейними установками і визначають спосіб сприйняття й оцінки людиною її оточення, а також спрямованість її вольових прагнень та інтересів. Діагностика умонастроїв проводилася за методикою В. Бойка Комуникативна толерантність. Для дослідження ми обрали такі інтолерантні умонастрої особистості, як неприйняття або нерозуміння індивідуальності ін-

шого (підозрілість, шаблонність сприйняття), орієнтація на себе як на еталон (брак децентрації) та категоричність (безумовність, безапеляційність суджень, консервативність мислення). За кожною шкалою досліджуваний може набрати максимум 15 балів: від 0 до 5 балів – показник високого рівня толерантності, від 6 до 10 балів – середній рівень, від 11 до 15 балів – низький рівень толерантності.

Результати діагностики, представлені у табл. 1 показують, що порівняно з вибірками лікарів, медичних сестер та вихователів, які наводить В. Бойко [6, 332], студенти мають інтолерантніші показники умонастроїв. Це пояснюється значно меншими життєвим досвідом та умінням переживати проблемні ситуації міжособистісного спілкування та ще не достатньо сформованою професійною етикою наших досліджуваних. Проте загальні показники когнітивних характеристик студентів не виходять за межі середнього рівня комуникативної толерантності. Студентам властиво оцінювати людей, виходячи з власних звичок, установок та настроїв (Я-еталон), що свідчить про труднощі з децентрацією. Цей механізм розуміння іншого потрібно цілеспрямовано розвивати, адже чим більше еталонних зразків закарбовано в психіці індивіда, тим багатшим є його внутрішній світ і вищою здатність до оцінки нових для нього об'єктів, процесів, явищ довкілля.

Таблиця 1

Психологічні особливості когнітивного компонента толерантності майбутніх вчителів

Показники когнітивного компонента толерантності	I курс (n = 130)	II-III курси (n = 133)	IV-V курси (n = 135)
Неприйняття індивідуальності іншого	6,2	6,8	5,7
Орієнтація на себе, як на еталон	5,7	6,2	5,6
Категоричність	7,8	7,8	7,0

Той факт, що студенти усіх курсів мають завищений рівень категоричності у судженнях та умовисновках, можна пояснити тим, що часто інформацію з навчальних предметів вони засвоюють некритично, як «істину в останній інстанції», а звідси – шаблонність, консервативність, догматичність мислення. У студентів IV-V курсів, імовірно, під впливом залучення частини студентів до науково-

дослідної діяльності та професійного спілкування, рівень категоричності статистично значуще знижується ($t = 2,3$ при $p \leq 0,05$), однак усе ще залишається доволі високим.

Дещо завищені показники невміння приймати індивідуальність іншого говорять про певні дефекти у роботі механізму розуміння партнера, стереотипність сприйняття та мислення суб'єкта пізнання. Пік інтолера-

тності цього показника припадає на II–III курси, що підтверджується статистичною значущістю різниці показників цих студентів з показниками студентів I курсів ($t = -2$ при $p \leq 0,05$) та з показниками студентів IV–V курсів ($t = 4,3$ при $p \leq 0,001$). На нашу думку, певне покращення уміння приймати та розуміти індивідуальність іншого у студентів IV–V курсів відбувається через набуття психолого-педагогічних знань і умінь та збагачення життєвого досвіду взаємодії з різними людьми і в різних ситуаціях.

Результати аналізу відмінностей між показниками когнітивного компонента толерантності юнаків та дівчат не виявили статистично значущих відмінностей.

Таким чином, дослідження когнітивного компонента толерантності студентів показало поверхневі емпіричні знання й нечіткі уявлення про сутність толерантності та її особистісні властивості, відсутність належного усвідомлення проблеми толерантності на рівні суб'єкта, що її переживає. Середні показники умонастроїв відзначаються підвищеним рівнем егоцентризму, інтолерантності в судженнях та спрощеним, стереотипним ро-

зумінням індивідуальності іншої людини. Зазначені особливості значно ускладнюють процес реалістичного усвідомлення і прийняття відмінностей та індивідуальності іншого. З огляду на це необхідна цілеспрямована робота викладачів, кураторів, самих студентів з розвитку та корекції цих показників когнітивного компонента толерантності.

Список використаних джерел

1. Бардьер Г. Л. Социальная психология толерантности / Г. Л. Бардьер. — СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. — 120 с.
2. Кузьмина Е. И. Исследование детерминант свободы-несвободы от фрустрации / Е. И. Кузьмина // Вопросы психологии. — 1997. — № 4. — С. 86—94.
3. Олпорт Г. У. Природа предубеждения / Г. У. Олпорт // Век толерантности : науч.-публ. вестник. — М. : МГУ, 2003. — Вып. 5. — С. 11—25.
4. Попков В. А. Критический стиль мышления у субъектов высшего профессионального образования / В. А. Попков, А. В. Коржуев. — М. : Агроконсалт, 2002.
5. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс ; пер. с англ. М. Исеиной ; общ. ред. и предисл. Е. И. Исеиной. — М. : Прогресс ; Универс, 1994. — 480 с.
6. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч.-метод. ст. — 2-е изд., стереотип. — М. : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : МОДЭК, 2003. — 368 с.

A. GORYANSKA
Nizhin

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPONENT OF FUTURE TEACHERS' TOLERANCE

In the article the results of the research of the development of cognitive component of future humanities teachers' tolerance are set forth, studied on the base of Nizhyn Gogol State University. Gnostic component of cognitive component of tolerance was studied with the help of specially designed for this questionnaire. Findings have stated that in general the students accept the idea of tolerance positively, acknowledge its importance, are eager to raise their competence in this sphere, though they are not aware of the problem field of tolerance. The diagnostics of personality's mentality, which is formed in connection with definite ideological settings and identifies the mode of perception and person's evaluation of his surrounding, has shown that they are characterize by the increased level of self-centeredness, intolerance in judgment and simple stereotyped understanding of another person. All these hinder the process of realistic perception and acceptance the differences and individuality of another person and require purposeful work on the development of cognitive component of tolerance.

Key words: problem of tolerance, structure of tolerance, cognitive component, gnostic (verbal) component, mentality.

A. М. ГОРЯНСКАЯ
г. Нежин

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНОГО КОМПОНЕНТА ТОЛЕРАНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В статье изложены результаты исследования развития когнитивного компонента толерантности будущих учителей-гуманитариев, проводившегося на базе НДУ имени Николая Гоголя. Гностическая составляющая когнитивного компонента толерантности изучалась с помощью

специально разработанной для этого анкеты. Полученные данные показали, что в целом студенты положительно воспринимают идею толерантности, признают ее актуальность, желают повысить свою компетентность в этой сфере, однако они почти не ориентируются в проблемном поле толерантности. Диагностика умонастроений личности, образующихся в связи с определенными идейными установками и определяют способ восприятия и оценки человеком его окружения, показала, что они отличаются повышенным уровнем эгоцентризма, интолерантности в суждениях и упрощенным, стереотипным пониманием индивидуальности другого человека. Все это мешает процессу реалистичного осознания и принятия различий и индивидуальности другого и требует целенаправленной работы по развитию когнитивного компонента толерантности.

Ключевые слова: проблемная толерантность, структура толерантности, когнитивный компонент, гностическая (вербальная) составляющая, умонастроение.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2015

УДК 371.134+37.015+376.5

Н. В. ГРИНЬОВА

м. Умань

grineva-n@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ «ГРУП РИЗИКУ» В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ

У статті розглядаються особливості фахової підготовки майбутніх практичних психологів під час навчання у ВНЗ, яка включає набуття теоретичних знань та формування професійних значущих якостей й умінь студентів. Фахова практика є важливим компонентом спеціальної практичної підготовки, в процесі якої у студентів формуються професійна та психічна готовність до роботи практичного психолога, зокрема з категорією дітей «груп ризику», які потребують підвищеної уваги. Під час проходження психологічної практики студенти залучаються до індивідуального супроводу дітей «груп ризику», результатом чого виступає формування необхідних професійних вмінь до роботи з ними, закріплюються теоретичні знання та відбувається розвиток професійно значимих якостей особистості психолога.

Ключові слова: професійна підготовка, практичний психолог, фахова практика, дитина «групи ризику», зміст навчання, професійні якості та вміння.

На сучасному етапі розвитку практичної психології актуальним є питання вдосконалення професійної підготовки майбутніх практичних психологів. Професійне становлення особистості психолога охоплює весь період практичної діяльності фахівця, що започатковується в період навчання у ВНЗ й триває протягом усього професійного життя психолога.

Проблема підготовки психолога-практика до професійної діяльності перебуває в полі уваги сучасної наукової спільноти (О. Бондаренко, В. Панок, Н. Чепелева, Т. Титаренко, Н. Пов'якель, В. Рибалка, Т. Яценко та ін.). На думку вище вказаних вчених, підготовка майбутнього фахівця в галузі практичної психології включає формування теоретичних

знань та набуття навичок практичної роботи. Теоретичні й методологічні засади професійної підготовки майбутніх практичних психологів розглядаються у працях: Т. Данилової, Н. Дуднік, Л. Кобильника, М. Коць, Н. Литовченко, О. Літвінової, Л. Логінової, О. Міненко, Л. Мови, В. Панка, Н. Пов'якель, Л. Скорич, І. Тимощука, О. Туриніної, Н. Чепелевої та ін.

У науковій літературі підготовка майбутніх психологів-практиків розглядається як «період професійного становлення, процес розвитку професійно значущих якостей та здібностей, професійних знань і вмінь, що супроводжується активним якісним перетворенням особистістю свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового способу життєдіяльності – творчої самореаліза-